राजापुर नगरपालिकाको

बाल विवाह अन्त्य सम्बन्धी रणनीतिक योजना,२०७७

राजापुर नगरपालिकाका
नगर कार्यपालिकाको कार्यालय
राजापुर,बर्दिया

विषय सूची

१. पृष्ठभूमि ....

२. कानूनी व्यवस्था तथा राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यास...

३. वर्तमान स्थिति ....

४. रणनीति तर्जुमाको आधार ....

५. रणनीतिको औचित्य ....

६. रणनीतिका सिद्धान्तहरु ....

७ लक्ष्य ....

८. उद्देश्यहरू ....

९. रणनीति ....

१०. प्रादेशिक रणनीति कार्यान्वयन गर्न अपनाईने कार्यदिशा ....

११. बाल विवाह अन्त्यका लागि सरोकारवाला पक्षहरु ....

१२. बाल विवाह अन्त्य सम्बन्धी रणनीति कार्यान्वयनको संस्थागत व्यवस्था ....

१३. स्रोत परिचालन ....

१४. रणनीति कार्यान्वयनको जोखिम पक्ष...

१५. रणनीतिको प्रचार प्रसार र सुधार ....

१. पृष्ठभूमि

विवाह गर्ने दुवै व्यक्तिको उमेर बीस वर्ष पुरा नभई गरिने विवाह उमेर नपुगी गरीएको बिवाह र अठार वर्ष पुरा नभई गरिने विवाह बाल विवाह हो। विवाह गर्ने वा नगर्ने भन्ने विषय प्रत्येक व्यक्तिको नैसर्गिक अधिकार हो । मानव अधिकारको दृष्टिकोणबाट आफूले रोजेको व्यक्तिसंग विवाह गर्न पाउने र आफ्नो भविष्यको मार्गचित्र तय गर्ने प्रत्येक नागरिकको हक अधिकार सुनिश्चित हुनुपर्दछ । यसका लागि प्राय सवै मुलुकहरुले विवाहको लागि न्यूनतम उमेर तोकेका हुन्छन् । मुलुकी अपराध तथा देवानी संहिता २०७४ मा विवाहको लागि कानूनी उमेर २० वर्ष पुरा भएको हुनुपर्ने भनी तोकिएको छ । नेपालको संविधानले बाल विवाहलाई पहिलो पटक बालअधिकार हनन् को बिषयको रुपमा उल्लेख गरी दण्डनीय अपराधको रुपमा स्वीकार गरेको छ ।

बाल बिवाह आफैमा एक लैङ्गिक हिंसा तथा सामाजिक अपराध पनि हो भने लैङ्गिक हिंसाको कारकतत्व पनि हो । विश्वमा हरेक वर्ष ७० करोड किशोरीहरुको १८ वर्ष नपुग्दै बिवाह हन्छ । । विश्वभर हुने बाल विवाहको ५० प्रतिशत दक्षिण एशियामै मात्र हुने गरेको छ । नेपालमा ३७ प्रतिशत बालिकाको बिवाह १८ वर्ष नपुग्दै हुने गरेको छ । बाल विवाह हुने मुलुकमा दक्षिण एशियामा भारत र वंगालदेश पछि नेपाल तेस्रो स्थानमा पर्दछ । बाल विवाहले बालबालिकालाई आधारभूत अधिकारबाट बञ्चित मात्र गराउँदैन उनीहरूलाई आफ्नो भविष्यको छनोट गर्ने अधिकार तथा सो सम्बन्धमा निर्णय लिने प्रक्रियामा सहभागी हुने अवसरबाट पनि बञ्चित गराउदछ । बिशेष गरी बालिकाका सन्दर्भमा बाल विवाह ले एउटा मात्रै अधिकारको उल्लंघन नगरी उनीहरुको जीवनचक्रमा थुप्रै अधिकार उल्लंघनको श्रृंखला सृजना गरी थप हिंसाको कुचक्रमा पर्ने अवस्था रहन्छ । बाल विवाहको कारण बालबालिकाको शारीरिक तथा मानसिक विकासमा असर पार्दछ ।

बाल विवाहबाट महिला पुरुष दुवै वर्ग पीडित हुन सक्ने र दुवैलाई नकारात्मक प्रभाव पर्न सक्ने भए तापनि बालविवाहको परिणाम हेर्दा पुरुष भन्दा महिला वढि प्रभावित हुने गरेका छन । नेपालमा प्रत्येक १००० बालबालिका मध्ये ८८ वटाको जन्म किशोरी आमाबाट हुन्छ । २० वर्ष मुनिका ३७.५ प्रतिशत बालिकाहरुले घरमा वा अन्य असुरक्षित स्थानहरुमा सुत्केरी गराउने गरेको पाइन्छ । २० वर्ष मुनिका गर्भवति बालिकाहरु तीन गुणा वढि मातृमृत्युको जोखिममा हुन्छन । पाठेघरको उपचार गराउने महिलाहरुले औसत आयु २६.८ वर्ष छ । एक तेस्रो पटक गर्भवति भई पाठेघर खस्ने समस्या भएको र प्रत्येक वर्ष २०० देखि ४०० महिला प्रसुती (Obstertic Fistula) बाट पीडित भएको अध्ययन प्रतिवेदनहरुमा उल्लेख छ । यस प्रकारको हिंसाको प्रमुख कारण महिला र पूरुष बीच रहेको असमान शक्ती संरचना रहेको छ ।

राजापुर नगरपालिकाको प्रोफाईल नियाल्दा बाल विवाहका घटना बाल विवाह उच्च भएको देखाउछ । समाजमा विद्यमान सामाजिक, सांस्कृतिक मूल्य र मान्यता तथा विगत देखि चल्दै आएको परम्पराले गर्दा बाल विवाह एक विकराल समस्याको रुपमा रहेको छ । बाल विवाहले समग्र बालबालिकाको सामाजिक, मानसिक र संवेगात्मक रुपमा असर एकातिर पारेकै छ साथै सानै उमेरमा छोरीको विवाह गर्दा दाईजो कम दिंदा हुने कारणले गर्दा बाल विवाहमा न्यूनिकरणका लागि झन् समस्या थपिएको छ । जसले गर्दा बालिकाहरु थप जोखिमका साथै विभिन्न किसिमका दूर्व्यवहारमा पर्न सक्ने देखिन्छ । यस विषयलाई मध्यनजर राख्दै राजापुर नगरपालिकाले बाल विवाह अन्त्य गर्ने उद्देश्यले यो रणनीति तयार गरी कार्यान्वयनमा ल्याइएको हो ।

२) अन्तर्राष्ट्रिय व्यवस्था तथा प्रतिवद्धताहरु

२.१. दिगो विकासका लक्ष्य

विश्वव्यापी स्तरमा बाल विवाहलाई सहस्राब्दी विकास लक्ष्य (MDGs) को प्राप्तिका लागि एक बाधकको रूपमा पहिचान गरी दिगो विकासका लक्ष्यहरूको कार्यसूची (SDGs) (२०१६–२०३०) मा बाल विवाह अन्त्य गर्ने विषयलाई प्राथमिकताका साथ समाबेश गरिएको छ ।

२.२. संयुक्त राष्ट्रसंघको साधारण सभाको प्रस्ताव

सन् २०१३ को सेप्टेम्बरमा संयुक्त राष्ट्रसंघीय मानव अधिकार समितिबाट बाल विवाह तथा जवरजस्ती हुने विवाह रोकथाम तथा उन्मूलनको सवलीकरण: चुनौती, उपलब्धि, उदाहरणीय अभ्यास र कार्यान्वयनमा रहेका समस्याहरू विषयक प्रस्ताव र त्यसपछि सोही वर्षको डिसेम्बरमा संयुक्त राष्ट्रसंघको ६८ औं साधारण सभाबाट बाल विवाह तथा जवरजस्ती हुने विवाह विषयक प्रस्ताव पारित गरिएपछि बाल विवाह विरूद्धका कार्यक्रमहरू विश्वव्यापी रूपमा उच्च प्राथमिकतामा परेका छन् ।

२.३. संयुक्त राष्ट्रसंघीय महासन्धि, घोषणा तथा कार्ययोजनामा नेपालको प्रतिवद्धता

नेपालले बालअधिकार सम्बन्धी महासन्धि, १९८९, महिला विरूद्ध हुने सबै प्रकारका भेदभाव उन्मुलन सम्बन्धी महासन्धि, १९७९, नागरिक तथा राजनैतिक अधिकारका लागि अन्तर्राष्ट्रिय अभिसन्धि, १९६६, आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अभिसन्धि, १९६६, यातना विरूद्धको महासन्धि, १९८४, जनसंख्या र विकास सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय सम्मेलनले पारित गरेको कार्ययोजना, १९९४ (Program of Action adopted at the International Conference on Population and Development, 1994); चौथो विश्व महिला सम्मेलनबाट पारित बेइजिङ्ग घोषणा र सम्बद्ध कार्ययोजना (Beijing Declaration and Platform for Action) र सार्क लगायत अन्तर्राष्ट्रिय तथा क्षेत्रीय स्तरमा बाल अधिकारलाई प्रवर्द्धन गर्ने विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धि तथा ईच्छाधिन आलेखहरू मार्फत नागरिकहरूको आधारभूत अधिकारहरू बिषेशतः बालअधिकार संरक्षणमा प्रतिवद्धता जाहेर गरेको छ।

सन् २०१३ मा बाल विवाह, कम उमेरमा हुने विवाह तथा जबरजस्ती हुने विवाह सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय मानवअधिकार समितिको संकल्प प्रस्ताव (Human Rights Council Resolution on Child, Early and Forced Marriage) लाई नेपाल सरकारले सह-प्रायोजन गरी बाल विवाह विरूद्ध प्रतिवद्धता जाहेर गरेको थियो । त्यसै गरी सन् २०१४ को जुलाई २२ मा बेलायतमा भएको बाल विवाह, कम उमेरमा गरिने विवाह र जबरजस्ती हुने विवाह तथा महिलाको योनिच्छेदन विरूद्धको उच्चस्तरीय शिखर सम्मेलनमा नेपाल सरकारले सन् २०२० सम्ममा नेपालबाट बाल विवाहको अन्त्य गर्न प्रयास गर्ने प्रतिबद्धता जाहेर गरेको छ।

२.४. क्षेत्रीय प्रयास

बाल विवाह विरूद्धको प्रयास सार्कसँग आबद्ध रहेको “बालबालिका उपर हुने हिंसा विरूद्धको दक्षिण एशियाली पहल” (SAIEVAC) को एक रणनीतिक कार्यक्षेत्र पनि हो ।यसले सार्क मुलुकहरूमा “बाल विवाह अन्त्यका लागि क्षेत्रीय कार्ययोजना (२०१५–२०१८)” (Regional Action Plan to End Child Marriage in South Asia(2015-2018) तयार गरी राष्ट्रिय संयन्त्र (National Mechanism) मार्फत बाल विवाह विरूद्धमा आफ्ना प्रयासहरू केन्द्रित गरेको थियो । यसका साथै उक्त रणनीतिलाई परिपालना गर्दै नेपाल सरकारको नेतृत्वमा नोभेम्बर ७, २०१४ मा “बाल विवाह अन्त्य गर्न कानूनको प्रयोग गरी जबाफदेहिता वृद्धि” विषयक सार्कस्तरीय गोष्ठी आयोजना गरी “दक्षिण एशियाबाट बाल विवाह अन्त्य गर्नको लागि काठमाडौं आब्हान” (Kathmandu Call for Action to End Child Marriage in South Asia) पनि पारित गरिएको छ।

नेपालको संविधान :

नेपालको संविधानको धारा ३९ को उपधारा (५) मा कुनै पनि बालबालिकालाई बालविवाह, गैरकानूनी ओसारपसार र अपहरण गर्न वा बन्धक राख्न पाइने छैन भनी बाल विवाहलाई रोक लगाएको छ।साथै बाल विवाह गरे, गराएमा दण्डनीय हुने र पीडितले कानून बमोजिम क्षतिपूर्ती पाउने हकको व्यवस्था गरेको छ ।मुलुकी अपराध संहिता, २०७४ को दफा १७३ को उपदफा (१) मा विवाह गर्ने व्यक्तिको उमेर बीस वर्ष नपुगी कसैले विवाह गर्नु गराउन हुँदैन भन्ने व्यवस्था छ।त्यस्तै सोहि दफाको उपदफा (२) मा उपदफा (१) विपरीत भएको विवाह स्वत बदर हुँने उल्लेख छ।बालबालिका सम्वन्धी ऐन,२०७५ को दफा ६६ को उपदफा (२) को खण्ड (ण) मा बालबालिकाको विवाह तय गर्ने वा बालबालिकासँग विवाह गर्ने वा गराउने कार्यलाई बालबालिका विरूद्धको हिंसा मानेको छ र सो कार्य गरेमा सोहि ऐनको दफा ७२ को उपदफा (३) को खण्ड (ख) बमोजिम पचहत्तर हजार रूपैया सम्म जरिवाना र तीन वर्षसम्म कैद सजाय हुने उल्लेख गरेको छ।

बाल बिवाह उन्मुलन सम्बन्धी मुलुकी देवानी (संहिता) र मुलुकी अपराध (संहिता) ऐन २०७४ :

२०७५ साल भाद्र १ गते मुलुकी ऐनलाई खारेज गरि नेपालमा एकिकृत कानुनी व्यवस्थाको रुपमा मुलुकी देवानी (संहिता) ऐन र मुलुकी अपराध (संहिता) एने २०७४ कार्यान्वयनमा आएको छ । देवानी संहिताको दफा ७० मा विवाह हुन सक्ने २० वर्ष उमेर पुगेको हुनु पर्ने व्यवस्था गरेको छ भने मुलुकी अपराध (संहिता) ऐन २०७४ मा विवाह सम्बन्धी कसुर अन्तर्गत दफा १७१ मा विवाह गर्ने व्यक्तिहरुको मन्जुरी बिना कसैले कसैलाई विवाह गर्न वा गराउन हुँदैन । विवाह गर्ने व्यक्तिको उमेर बीस वर्ष नपुगी गरेको विवाह र आफ्नो श्रीमती हुँदा हुँदै अर्को विवाह गरेमा स्वतः बदर हुने व्यवस्था गरि बाल बिवाह बहु विवाहलाई फौजदारी अपराधको रुपमा परिभाषा गरेको छ । अपराध संहिताको दफा २२० (२) ले कसैले कुनै महिलालाई निजको मन्जुरी नलिई करणी गरेमा वा मन्जुरी लिएर भए पनि अठार वर्ष भन्दा कम उमेरको कुनै नाबालिकालाई करणी गरेमा निजले त्यस्तो महिला वा नाबालिकालाई जवरजस्ती करणी गरेका मानिनेछ भन्ने व्यवस्थाले बाल बिवाहबाट कसैले करणी गरेमा जवरजस्ती करणी गरेको ठहर हुने व्यवस्था गरेको छ ।

बालबालिका सम्बन्धी ऐन २०७५ :

यस ऐन अनुसार १८ वर्षमुनिका सबै व्यक्तिलाई बालबालिका भनी परिभाषा गरिएको छ । यस ऐनमा कुनै पनि बालबालिकाको बाँच्न पाउने अधिकार, नाम, पहिचानको अधिकार, भेदभाव विरुद्धको अधिकार, बाबु आमासँग बस्ने र भेटघाट गर्ने अधिकार, संरक्षणको अधिकार, सहभागिताको अधिकार, अभिव्यक्ति स्वतन्त्रता र सूचनाको अधिकार, गोपनियताको अधिकार, अपाङ्गता भएका बालबालिको विशेष अधिकार, पोषण तथा स्वास्थ्यको अधिकार, खेलकुद, मनोरञ्जन तथा साँस्कृतिक अधिकार र शिक्षाको अधिकार जस्ता धेरै अधिकारहरुलाई बाल अधिकारको रुपमा सुनिश्चित गरेको छ।

स्थानीय सरकार कार्य सञ्चालन ऐन, २०७४ :

स्थानीय तहको न्यायिक समितिले लैङ्गिक हिंसा तथा बालबालिका सम्बन्धी स्थानिय स्तरमा न्यायमा पहुँच पुऱ्याउने उद्देश्यले नाबालक छोराछोरी वा पति-पत्नीलाई इज्जत आमदअनुसार खान-लाउन वा शिक्षादिक्षा नदिएको विषय, ज्येष्ठ नागरिकको पालनपोषण तथा हेरचाह नगरेको विषय, कुनै सार्वजनिक स्थलको उपयोग गर्न नदिएको वा बाधा पुर्‍याएको विषय, पतिपत्नीबीचको सम्बन्ध विच्छेदमा मेलमिलाप गराउन पाउने, एक वर्ष भन्दा कम कैद सजाय हुने कुटपिट भएको मुद्दाहरु र गाली-बेइज्जती तथा एक वर्ष सम्म कैद सजाय हुने अन्य मुद्दाहरु हेर्न पाउने अधिकार तोकेको छ । बाल बिवाह, महिला विरुद्धका हिंसा, देवकी, बेक्सा बोक्सी, छुवाछुत, दहेज तथा दाइजो कमैया, प्रथा, हलिया प्रथा, छाउपडी, कमलरी प्रथा, बालश्रम, लैङ्गिक भेदभाव, मानव बेचबिखन, निरक्षरता जस्ता सामाजिक कुरिती र अन्धविश्वासको अन्त्य गर्ने गराउने जिम्मेवारी पनि स्थानिय सरकारलाई सुम्पेको छ ।

सुरक्षित मातृत्व तथा प्रजनन स्वास्थ्य अधिकार सम्बन्धी ऐन, २०७५ :

बाल बिवाह आफैमा सिंगो विषय नभई बहु आयामिक विषय भएको हुनाले प्रजनन स्वास्थ्य सँग सम्बन्धि अधिकार महत्वपूर्ण विषय हो । गर्भवति सेवा प्राप्त गर्ने अधिकार, प्रजनन स्वास्थ्य सम्बन्धी सेवा परामर्श तथा सूचना प्राप्त गर्ने अधिकार, प्रत्येक महिलालाई प्रसूतिकर्मीबाट आवश्यक परामर्श, गर्भवती तथा प्रसूती सेवा, सुत्केरी पश्चातको गर्भ निरोधको सेवा पाउने अधिकार, प्रत्येक महिलालाई आकस्मिक प्रसुति सेवा, आधारभूत आकस्मिक प्रसूति सेवा, बृहत आकस्मिक सेवा, नवजात शिशुको लागि अत्यावश्यकीय सेवा र नवजात शिशुको आकस्मिक सेवा पाउने अधिकार, प्रत्येक व्यक्तिलाई आफ्नो जीवनचक्रको विभिन्न अवस्थामा आवश्यक पर्ने प्रजनन स्वास्थ्य सेवा सर्वसुलभ, स्वीकार्य र सुरक्षित रुपमा पाउने अधिकार लगायतका धेरै अधिकारहरुको व्यवस्था गरेको छ।

पन्ध्रौं योजना (आर्थिक वर्ष २०७३/७४-२०७५/७६) :

बाल विवाह, बालश्रम,बालबालिका बिश्रद्धको हिंसा,बाल यौन दुर्व्यबहार,बालबलिकामाथि हुने शारीरिक तथा मानसिक हिंसा बिरुद्ध अभियान चलाउने सामाजिक जागरण ल्याउन सचेतनामूलक कार्यक्रमलाई समुदायस्तरसम्म विस्तार गर्ने ।

रणनीति तथा कार्ययोजनाको आवश्यकता र औचित्य :

३. वर्तमान स्थिति

कानूनी बन्देज तथा विभिन्न सचेतनामूलक कार्यक्रमका कारण प्रदेशमा बालविवाहको प्रचलन क्रमशः कम भएको आमसञ्चारको माध्यमबाट सुन्न पाइन्छ ।कतिपय बाल विवाहका घटनाहरु उजागर हुँदैनन् तर पनि संघसंस्था र समाचार माध्यमले यस्ता घटनाहरूलाई प्रकाशमा ल्याउने प्रयत्न गरेका छन्।अहिले पनि समाजमा विवाहलाई महिला र पुरुषको दाम्पत्य जीवन भन्दा विवाह बन्धनको रुपमा लिने धार्मिक एवं साँस्कृतिक मान्यता रहदै आएको छ

भने विवाहलाई पुरुष र महिलाको पारिवारिक मिलनसंग जोडी सामाजिक मर्यादालाई बढी महत्व दिने परम्परा छ ।समाजमा उमेर नपुग्दै हुने विवाहवाट हुनसक्ने हानि र थप समस्याको वारेमा जानकारीको न्यूनता तथा विवाहलाई भारको रुपमा लिने सोँचले बाल विवाहलाई प्रश्रय दिने गरेको छ ।किशोरकिशोरीमा बाल विवाहका सन्दर्भमा भएको ज्ञानको अभावका साथै उनीहरुको विद्यालय शिक्षामा निरन्तरताको कमीले गर्दा वैवाहिक कार्यमा अभिभावकको निर्णायक भूमिका रहेको छ।संचार सामाग्री र सामाजिक सञ्जालको दुरुपयोगबाट किशोरकिशोरीमा पर्न गएको नकारात्मक प्रभावबाट संरक्षण गर्न नसक्दा स्वयम् बालबालिका आफै बाल विवाह गर्न लालायित भएको पाइन्छ। बाल विवाह दण्डनीय अपराध भएको बारेमा जनचेतनाको कमी हुनु तथा विद्यमान कानूनको प्रभावकारी कार्यान्वयन हुन नसक्नुले पनि बाल विवाह अन्त्य गर्न चुनौति रहेको छ।

नेपाल जनसांख्यिक तथा स्वास्थ्य सर्वेक्षण, २०१६ (NDHS, 2016) ले नेपालमा २० देखि २४ वर्ष उमेर समूहका ३९.५ प्रतिशत महिलाहरूको विवाह १८ वर्ष पुग्नु अगावै भएको उल्लेख गरेको छ । अर्को तर्फ यही उमेर समूहका १०.३ प्रतिशत मात्र पुरुषहरूको विवाह १८ वर्ष भन्दा कम उमेरमा हुने गरेको छ । राष्ट्रसंघीय जनसंख्या कोष (UNFPA, 2012= Marrying Too Young: End Child Marriage) का अनुसार ग्रामीण क्षेत्रमा बसोवास गर्नेमध्ये ४३ प्रतिशत र शहरमा बस्ने मध्ये २७ प्रतिशत महिलाले १८ वर्ष नपुग्दै बिहे गर्छन् ।

वि.सं. २०६८ को जनगणना अनुसार यस प्रदेशमा २० वर्ष मुनिका बालबालिकाको संख्या ४०.५० प्रतिशत रहेको छ । त्यस्तै राजापुर नगरपालिकामा बाल विवाह २९ प्रतिशत रहेको छ।

४. रणनीति तर्जुमाको आधार

नेपालको संविधान, मुलुकी देवानी संहिता, २०७४ तथा मुलुकी अपराध संहिता २०७४, स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४, बालबालिका सम्बन्धी ऐन २०७५, बाल विवाह अन्त्यका लागि राष्ट्रिय रणनीति, २०७२, प्रदेश सरकार (कार्य विभाजन) नियमावली २०७४, प्रदेश बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७६, कार्यान्वयन गर्न यो रणनीति तयार गरेको हो।

५. रणनीतिको औचित्य

५.१. बाल विवाह दण्डनीय अपराध भएतापनि यो प्रचलनलाई अझै अन्त्य गर्न सकिएको छैन। नेपालको संविधानमा बालबालिकालाई बाल विवाह, गैरकानूनी ओसारपसार र अपहरण वा बन्धक राख्न नपाईने धार्मिक, सामाजिक, सांस्कृतिक परम्परा, प्रचलन वा अन्य कुनै आधारमा शारीरिक, मानसिक, यौनजन्य, मनोबैज्ञानिक वा अन्य कुनै किसिमको हिंसाजन्य कार्य वा शोषण नगरिने, त्यस्तो कार्य कानून बमोजिम दण्डनीय हुने र पीडितले कानून बमोजिम क्षतिपूर्ति पाउने हकको सुनिश्चितता समेत गरेको छ।मुलुकी देवानी संहिता, २०७४ तथा मुलुकी अपराध संहिता, २०७४ ले पनि बाल विवाहलाई बालबालिका विरुद्ध हुने हिंसा तथा अपराधको रुपमा लिएको छ ।

५.२. नेपालले राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय र क्षेत्रीय रुपमा गरेका प्रतिवद्धता पुरा गर्नका लागि बाल विवाहको अन्त्य गर्नुपर्ने दायित्व रहेको छ।

५.३. वाल विवाहलाई सम्बोधन गर्ने विषय बहुपक्षीय भएको हुँदा सरकारी, विकासका साझेदार, गैरसरकारी संस्था तथा नागरिक समाज र स्वयं वालवालिकाको अर्थपूर्ण एवं सक्रिय सहभागिता आवश्यक पर्ने भएको हुँदा सम्बन्धित निकायहरु वीचको सहकार्य र समन्वयबाट एकीकृत रुपमा प्रयास केन्द्रित गर्नुपर्ने आवश्यकता छ।

५.४. बाल विवाह अन्त्य गर्ने र बाल विवाहको कारणवाट विभिन्न जोखिम र हिंसामा परेका विवाहित र अविवाहित बालबालिका र किशोरकिशोरीलाई आफ्नो पूर्ण क्षमताको प्राप्ति र उपयोगका लागि सक्षम बनाई जीवनमा सकारात्मक परिवर्तन ल्याउनका साथै राजापुर नगरपालिकाको विकासमा उनीहरूको समान सहभागितालाई सुनिश्चित गर्नुपर्ने आवश्यकता रहेको छ ।

६. रणनीतिका सिद्धान्तहरु

६.१. बालबालिकाको सर्वोत्तम हित बालबालिकाको विषयमा कुनैपनि निर्णय गर्दा उनीहरूको सर्वोत्तम हित सुनिश्चित हुने गरि गर्नुपर्छ।

६.२. बाल बचाउ र विकास प्रत्येक बालबालिकालाई सबल र उपयुक्त वातावरणमा हुर्किई उच्चतम स्तरको जीवन यापन गर्न पाउने अधिकार हुनुपर्दछ।

६.३. संरक्षणः बाल विवाह, बेचविखन तथा ओसारपसार, बाँधा बनाउने, अन्य हानिकारक अभ्यास लगायत सबै प्रकारका दूर्व्यवहार, हिंसा तथा शोषणबाट बालबालिका संरक्षित हुनुपर्दछ।

६.४. सबै बालबालिकाको सम्मान र सामाजिक न्याय पालिकामा सबै जात, धर्म, वर्ण, लिङ्ग, उमेर, क्षेत्र, सम्प्रदायका बालबालिका प्रति सम्मान राखी कार्य गर्नुका साथै सामाजिक न्याय सुनिश्चितता हुनु पर्दछ।

६.५. बालबालिकाको अर्थपूर्ण सहभागिताः बालबालिकासँग सम्बन्धित विषयमा निर्णय लिँदा, उनीहरुको हक अधिकार सम्बन्धी योजना, नीति तथा कार्यक्रम तर्जुमा र कार्यान्वयन गर्दा बालबालिकाको बढ्दो उमेर र परिपक्वताको सापेक्षतामा उनीहरुको सहभागिता सुनिश्चित गर्नु पर्दछ।

६.६. समता र समावेशीकरण, समतामूलक एवम् समावेशीकरणको सोच, पद्धती, दृष्टिकोण र व्यवहारबाट आर्थिक र सामाजिक रुपमा पछाडि पारिएका परिवारका, जोखिम अवस्थामा रहेका, न्यूनतम सुविधाहरु तथा आधारभूत अधिकारबाट बञ्चित भएका, बालविवाह, भेदभाव, दूर्व्यवहार , शोषण तथा हिंसाबाट पिडीत वा त्यस्तो जोखिममा रहेका बालबालिकाका हक अधिकार सुनिश्चित गर्ने र उनीहरुलाई अधिकतम अवसर उपलब्ध गराउन नगरपालिका क्रियाशील हुनेछ।

६.७. बालबालिकाको हक अधिकारको लागि साझा जिम्मेवारी बहन र उत्तरदायित्वः बालबालिकाको हक अधिकारको प्रवर्द्धन गर्नु सबै वयस्क व्यक्ति तथा व्यवसायिक र सरकारी निकाय, संघसंस्था तथा नीजि क्षेत्रको साझा जिम्मेवारी र उत्तरदायित्व हो । यसको लागि पालिकाले "बालबालिकाको लागि मिलेर काम गरौं " भन्ने अभियानलाई अगाडि बढाउनेछ ।

६.८. बालमैत्री वातावरणको प्रवर्द्धन परिवार, विद्यालय, सरकारी कार्यालय, संघसंस्था, सार्वजनिक स्थल, विकासका संरचनाहरु, सञ्चारका माध्यमहरु लगायत सबै क्षेत्रहरुमा भिन्न उमेर, लिङ्ग, अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई मैत्रीपूर्ण हुने वातावरण सृजना गर्नको लागि निरन्तर पैरवी गरिने छ ।

६. रणनीती तथा कार्य योजनाका सिद्धान्तहरु

देहायका सिद्धान्तका आधारमा यो बाल विवाह उन्मूलन कार्ययो जनाको निर्माण गरिएको छ :

(क) **अविभेद (Non-discrimination)** : यो रणनीति तथा कार्ययोजनाको कार्यान्वयनको सिलसिलामा महिला, पुरुष, यौनिक तथा लैङ्गिक अल्पसंख्यक, बालबालिका, ज्येष्ठ नागरिक वा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरु माथि

जातजाति, लिङ्ग, वर्ण, आर्थिक, सामाजिक, शारीरिक स्थिति वा भौगोलिक अवस्थितिका आधारमा भेदभाव गरिने छैन ।

(ख) **बालबालिकाको सर्वोत्तम हित (Best interest of children) :** यो रणनीति तथा कार्ययोजनाले बाल विवाह उन्मूलन गर्ने सवालहरुमा बालबालिकाको सर्वोत्तम हित र भलाईलाई सर्वोपरी राखिनेछ ।

(ग) **सारभूत समानता (Substantive equality) :** यो रणनीति तथा कार्ययोजनाले लैङ्गिकताका सवालमा सारभूत समानतालाई आत्मसात गर्नेछ ।

(घ) **शून्य सहनशीलता (Zero tolerance) :** यो रणनीति तथा कार्ययोजनाको कार्यान्वयनको सिलसिलामा बाल विवाहका घटनाहरुमा शून्य सहनशीलता राखी अविलम्व उपयुक्त ढंगले सम्बोधन गरिने छ ।

(ङ) **गोपनीयताको अधिकार (Rights to Privacy) :** यो रणनीति तथा कार्ययोजनाकाले बाल विवाहबाट प्रभावितहरुको गोपनीयताको अधिकारलाई पूर्ण ध्यान दिने छ ।

(च) **अर्थपूर्ण सहभागिता (Meaningful participation) :** यो रणनीति तथा कार्ययोजनाको सफल तथा प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि जसको सरोकार उसको आवाज भन्ने सिद्धान्तलाई आत्मसात गर्दै सबै सरोकारवालाहरुको अर्थपूर्ण सहभागितालाई महत्व दिइने छ ।

(छ) **पीडित प्रभावितको संरक्षण (Protection of the victimsn/survivors) :** यो रणनीति तथा कार्ययोजनाले बाल विवाहबाट प्रभावितहरुको संरक्षण र सुरक्षाको प्रत्याभूति दिलाउन पर्ने र आत्मसम्मानपूर्ण व्यवहार गर्नुपर्ने विषयलाई उच्च प्राथमिकतामा राख्नेछ ।

(ज) **न्यायमा पहुँच तथा द्रूत न्याय (Fast track court) :** यो रणनीति तथा कार्ययोजनाले लैङ्गिक हिंसा र बाल विवाहबाट प्रभावितहरुका लागि द्रूत न्यायको सिद्धान्तलाई अंगीकार गर्नेछ ।

(झ) **साझेदारिता र सहकार्य (Partnership and collaboration) :** यो रणनीति तथा कार्ययोजनाको सफल र प्रभावकारी कार्यान्वयनमा सबै सरोकारवालाहरुको समन्वय, साझेदारिता र सहकार्यलाई महत्व दिनेछ ।

७. लक्ष्य

वि.सं. २०८० को अन्त्य सम्म राजापुर नगरपालिकालाई बाल विवाह मुक्त पालिका बनाउने ।

८. उद्देश्यहरू

८.१. बाल विवाह अन्त्यका लागि विद्यमान ऐन र कानूनको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्ने ।

८.२. बाल विवाह रोकथाम, उद्दार र कानूनी कारवाहीका लागि आवश्यक निर्णय गरि उजुरी संयन्त्रको विकास गर्ने।

८.३ पालिकाका विकासका साझेदार संस्थाहरुको सहकार्यमा बाल विवाह अन्त्यका लागि स्रोतको पहिचान, विनियोजन, बालविवाह बिरुद्धका कार्यक्रम संञ्चालन र कार्यक्रमको प्रभावकारी कार्यान्वयन तथा अनुगमन र मुल्यांकन गर्ने ।

८.४. बाल विवाह हुनुको कारणहरु पत्ता लगाई त्यसलाई सम्बोधन गरी बाल विवाहको अन्त्य गर्ने ।

९. रणनीति

९.१. बालविवाहलाई प्रोत्साहन गर्ने सामाजिक/सांस्कृतिक एवं परम्परागत हानिकारक अभ्यासको पहिचान गरी तिनका विरूद्ध सचेतना,

९.२. बालिका र किशोरीको सशक्तीकरण,

९.३. बाल विवाह विरुद्ध समुदायमा बहस चलाई चेतना अभिवृद्धिमा जोड,

९.४. बालिका र किशोरीहरूको लागि गुणस्तरीय शिक्षा सुनिश्चितता,

९.५. बालक, किशोर तथा पुरूषहरूको सहभागिता अभिवृद्धिमा जोड,

९.६. परिवार र समुदायको परिचालन,

९.७. सेवा प्रवाहको प्रभावकारीता,

९.८. कानून र नीतिको सुदृढीकरण र कार्यान्वयन ।

१०. रणनीति कार्यान्वयन गर्न अपनाईने कार्यदिशा

यस रणनीतिलाई प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्न देहाय बमोजिमका कार्यान्वयन कार्यदिशा तय गरिएको छ ।

१०.१.बालविवाहलाई प्रोत्साहन गर्ने सामाजिक/सांस्कृतिक एवं परम्परागत हानिकारक अभ्यासको पहिचान गरी तिनका विरूद्ध सचेतना

१०.१.१.बाल विवाहको अवस्था कारण र त्यसबाट पारिवारिक तथा स्थानीय सरकारको सामाजिक आर्थिक एवं स्वास्थ्य स्थितिमा पर्ने नकारात्मक असरहरु बारे अध्ययन विश्लेषण गर्ने ।

१०.१.२.बाल बिवाह न्यूनीकरणको अवस्था बारे प्रत्येक तीन वर्षमा वडास्तमा अध्ययन अनुसन्धान गरी तथ्याङ्क अद्यावधिक राख्ने

१०.१.३. अभिभावक, धार्मिक अगुवा, नागरिक समाज लगायतलाई बाल विवाहले पार्ने नकारात्मक असर सम्बन्धमा सचेतना अभियान सञ्चालनमा जोड दिने,

१०.१.४.सामाजिक साँस्कृतिक एवं परम्परागत हानीकारक प्रथाका कारण बालिकाहरूलाई अध्ययन छोड्न बाध्य पार्ने अभ्यासहरू विरूद्ध जनचेतनामूलक अभियान सञ्चालन गर्ने,

१०.१.५.बाल विवाह, लैङ्गिक विभेद र पितृसत्तात्मक सोचहरूमा परिवर्तन ल्याउनका लागि यस विरूद्धमा सामाजिक सचेतना अभिवृद्धि गर्न धार्मिक संस्था, धर्मगुरूहरू, ज्योतिष, धामीझाँक्री लगायत सामाजिक अगुवाहरूको सक्रिय सहभागिता सुनिश्चित गर्ने।

१०.२. बालिका र किशोरीको सशक्तीकरण

१०.२.१. अतिरिक्त क्रियाकलाप, किशोरी समुह, बालक्लब तथा सामाजिक गतिविधिका माध्यमबाट विवाहको कानूनी उमेर, बाल विवाहको नकारात्मक असरहरूबारे आमाबाबु र परिवारका अन्य सदस्यहरूसँग छलफल गरी स्वनिर्णय गर्ने क्षमता र सीपको विकास गर्ने,

१०.२.२. दौंतरी शिक्षा, अतिरिक्त क्रियाकलाप र बालक्लब तथा सञ्चार माध्यम मार्फत यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य लगायत लैङ्गिक समानता र अधिकारबारे सचेत गराई स्वास्थ्य, शिक्षा, आर्थिक र कानूनी सहयोगमा पहुँच बढाउने,

१०.२.३. सरकारी, गैरसरकारी तथा निजी क्षेत्र बीच समन्वय गरी विवाहित र अविवाहित बालबालिका विशेष गरी विद्यालय बाहिर रहेका बालिका र उनीहरूको परिवारलाई आत्मनिर्भर बनाउन आवश्यक स्रोत र अवसरहरूको पहिचान गरी उनीहरूको पहुँच सुनिश्चित गर्ने,

१०.२.४. बाल विवाह विरूद्ध सामुहिक पहलका लागि वालबालिका तथा किशोर किशोरीहरुका समूह निर्माण गर्न वा विद्यमान समूहमा आवद्ध भई अभियान सञ्चालन गर्न सक्षम बनाउने।

१०.२.५. जीवन उपयोगी शिक्षा कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने (प्रत्येक विद्यालय तथा समुदायमा)।

१०.३. बाल विवाह विरुद्ध समुदायमा बहस चलाई चेतना अभिवृद्धिमा जोड

१०.३.१. भित्र बाल विवाह अन्त्य सम्बन्धी विभिन्न सचेतनामुलक कार्यक्रम आयोजना गर्ने,

१०.३.२. बाल विवाहले पार्ने नकारात्मक असर सम्वन्धी विभिन्न ब्रोसर, पम्प्लेट IEC Material प्रकाशन गर्ने,

१०.३.३. पालिकामा भएका सञ्चारका विद्युतीय माध्यमबाट बाल विवाह विरूद्ध सूचना सम्प्रेषण गर्ने,

१०.३.४. पालिकामा सञ्चालन हुने सबै कार्यक्रममा बाल विवाह अन्त्य सम्वन्धी विषयलाई समेत समेटेर अघि बढ्ने।

१०.३.५. बाल विवाहबाट सृजित लैङ्गिक हिंसा र दाइजो प्रथाको विरूद्धमा पुरूष तथा बालकहरूमा कानूनी सचेतना अभिबृद्धि गर्ने।

१०.४.बालिका र किशोरीहरूको लागि गुणस्तरीय शिक्षा सुनिश्चित गर्ने

१०.४.१. स्थानीय तहको पाठ्यक्रममा बालिकाहरूका लागि बालिकामैत्री र गुणस्तरीय शिक्षामा जोड दिने,

१०.४.२. विद्यालय बाहिरका, विवाहित र अविवाहित तथा अवसर विहीन बालिकाहरू र उनीहरूका परिवारलाई विभिन्न सुविधाहरू (माध्यमिक तहको शिक्षाको छात्रवृत्ति, निःशुल्क पुस्तक, पोशाक तथा अन्य सुविधा) प्रदान गर्दै उनीहरूलाई विद्यालय जान र विद्यालय शिक्षालाई निरन्तरता दिन प्रोत्साहन गर्ने,

१०.४.३. विद्यालय, बालक्लब, खेलकूद र विद्यालयको अतिरिक्त क्रियाकलापमा बालिकाहरूको समान सहभागिताको सुनिश्चतता गर्ने,

१०.४.३. भविष्यमा जीवन वृत्तिका लागि आवश्यक पेशा र उद्यमशीलतासँग सम्बधित सूचना तथा जानकारीमा बालिकाहरूको पहुँच सुनिश्चित गर्ने,

१०.४.४. विद्यालयहरूमा बालिका मैत्री वातावरण र त्यसको प्रभावकारी व्यवस्थापन तथा जवाफदेहिता सुनिश्चित गर्न शिक्षक, कर्मचारी तथा व्यवस्थापन समितिका पदाधिकारीहरूलाई तालिम प्रदान गर्ने,

१०.४.५. विद्यालयमा शिक्षिकाहरूको संख्या बढाउने तथा विद्यालयको व्यवस्थापन समितिमा महिलाको अर्थपूर्ण सहभागिता सुनिश्चित गर्ने,

१०.४.६. बालिकाहरूलाई अध्ययन छोड्न बाध्य पार्ने परम्परागत हानिकारक अभ्यासहरूको विरूद्ध जनचेतनामूलक अभियान संचालन गर्ने,

१०.४.७. छात्रा र शिक्षिका दुवैका लागि विद्यालयको वातावरण एवं पूर्वाधार सुरक्षित, सफा र लैङ्गिक मैत्री भएको सुनिश्चित गर्ने,

१०.४.८. बाल विवाह र लैङ्गिक हिंसाको जोखिममा रहेका बालिकाहरू पहिचान गरि विद्यालयमा मनोसामाजिक विमर्श सेवाको सुनिश्चितता गर्ने ।

१०.४.९. विवाहित बालिकाहरूको विद्यालय शिक्षाको निरन्तरताको लागि आवश्यकतानुसार वैकल्पिक अध्ययनको अवसर प्रदान गरी उनीहरूलाई औपचारिक शिक्षामा सम्मिलित गराउने,

१०.४.१०. विद्यालय शिक्षामा लैङ्गिक संवेदनशील, पक्षपातरहित, बृहत यौनिकता शिक्षा(Comprehensive Sexuality Education) र बालअधिकारका विषयहरू समावेश भएको सुनिश्चित गर्ने,

१०.४.११. विद्यालयलाई लैङ्गिक मैत्री बनाउन विद्यालय शिक्षासँग सम्बन्धित निकाय र व्यक्तिको क्षमता अभिबृद्धि गरी परिचालन गर्ने,

१०.४.१२. बालबालिकालाई यौन तथा प्रजनन् स्वास्थ्य सम्बन्धी सूचना तथा सेवावारे सुसूचित गर्न स्थानीय स्वास्थ्य संस्थाहरु परिचालन गर्ने,

१०.४.१३. बिद्यालयमा गुनासो पेटिकाको ब्यवस्था गरी बालबालिकाका गुनासोहरूको सुनुवाई गर्ने प्रणालीको व्यवस्था गर्ने।

१०.५.बालक, किशोर तथा पुरूषहरूको सहभागिता अभिवृद्धि गर्ने

१०.५.१. बाल अधिकार, लैङ्गिकता, यौनिकता, यौन तथा प्रजनन् स्वास्थ्य तथा अधिकारका साथै बाल विवाहका विषयमा सचेतना अभिबृद्धि गरी बाल विवाह, लैङ्गिक बिभेद र पितृसत्तात्मक सोच अन्त्य गर्ने कार्यमा पुरूष तथा बालकको सहभागिताको सुनिश्चितता गर्ने,

१०.५.२. बालक तथा किशोरहरुलाई शिक्षाको माध्यमबाट आर्थिक आयआर्जन तथा रोजगारीतर्फ उन्मुख गराई आत्मनिर्भर भएपछि मात्र स्वनिर्णयको आधारमा विवाह गर्न अभिप्रेरित गर्ने,

१०.५.३. बाल विवाह गर्ने, गराउने, प्रोत्साहन गर्ने, बाल विवाहमा सहभागी हुने, प्रचलित हानिकारक प्रथा तथा सामाजिक मर्यादा विपरीतको कार्य गर्नेलाई प्रचलित कानूनअनुरुप दण्डसजाय गरी त्यसलाई निरूत्साहन गर्ने तथा सामुदायिक जवाफदेहिताको सुनिश्चितता गर्ने,

१०.५.४. बाल विवाहबाट सृजित लैङ्गिक हिंसा र दाइजो प्रथाको विरूद्धमा पुरूष तथा बालकहरूमा कानूनी सचेतना अभिबृद्धि गर्नुका साथै लैङ्गिक हिंसा गर्ने र दाइजो लिने दिनेलाई दण्डको व्यवस्था गर्ने।

१०.६.परिवार र समुदायको परिचालन गर्ने

१०.६.१. समुदायमा रहेका अभिभावक समूह, बालक्लव तथा सञ्जाल, आमा समूह, उपभोक्ता समूह, किशोरी समूह, महिला समूह लगायत समाजिक अगुवाहरूको सहभागितामा बाल विवाह बिरूद्धको अभियान सञ्चालन गर्ने,

१०.६.२. सकारात्मक अभिभावकत्व सम्बन्धी ज्ञान, सीपको लागि अभिभावक शिक्षा-संबाद प्याकेज बनाई सोको आधारमा परिवार तथा समुदायमा सत्र सञ्चालन गर्ने, गराउने।अन्तरपुस्ता संवादको माध्यमवाट बाल विवाह निषेध गर्न प्रोत्साहन गर्ने,

१०.६.३. सामाजिक सञ्जालहरूमा धार्मिक व्यक्तित्वहरू, ज्योतिष, पुरोहित, धामीझाक्रीको सहभागिता बढाई बाल विवाह विरूद्धमा परिचालन गर्ने,

१०.६.४. छोरा र छोरी बीचको विभेद लगायत समाजमा रहेका हानिकारक सामाजिक मान्यताहरूलाई निरूत्साहन गरी बाल विवाह विरूद्धका विषयलाई स्थानीय विकास तथा सामाजिक मूल्यको बिषयको रूपमा स्वीकार गरी "बाल विवाह मुक्त स्थानीय तह" को अभियान सञ्चालन गर्ने,

१०.६.५. गुणस्तरीय शिक्षा र रोजगारीका अवसरहरूमा पहुँच वृद्धि गरी बालबालिकाको सशक्तिकरण गर्नुका साथै दाइजो प्रथा, लैङ्गिक हिंसा तथा भेदभाव विरूद्धको सामाजिक प्रर्वधन र क्षमतामा अभिवृद्धि गर्ने,

१०.६.६. बाल विवाह विरूद्ध समाजमा भएका असल अभ्यासहरूलाई विभिन्न सञ्चार माध्यम र सामाजिक सञ्जाल मार्फत प्रसारण गरी बाल विवाह अन्त्यको अभियानलाई सशक्त बनाउने।

१०.७. सेवा प्रवाहमा प्रभावकारीता ल्याउने

१०.७.१. बाल विवाह को जोखिममा रहेका विशेषगरी सीमान्तकृत तथा बिपन्न समुदायका बालिका र विवाहित बालिका तथा महिलाका लागि सुरक्षित र गुणस्तरीय औपचारिक र अनौपचारिक शिक्षा तथा आय आर्जनका अवसरहरू सुनिश्चित गर्ने,

१०.७.२. किशोरकिशोरी मैत्री यौन तथा प्रजनन् स्वास्थ्य सम्बन्धी जानकारी तथा सेवा, गर्भनिरोधक साधन, गर्भवती, सुत्केरी सेवा, सुरक्षित गर्भपतन, यौनरोग, एचआईभी लगायत विभिन्न रोग रोकथाम तथा उपचार सम्बन्धी सेवामा विवाहित तथा बाल विवाह को जोखिममा रहेका बालबालिकाको पहुँच सुनिश्चित गर्ने,

१०.७.३. बाल विवाह, लैङ्गिक हिंसाको जोखिममा रहेका र विवाह भएका बालिकाहरूमाथि आउन सक्ने जोखिमको पहिचान गरी शिक्षा, स्वास्थ्य र कानूनी सेवाको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्ने

१०.७.४. सेवा प्रदायकहरूको जवाफदेहिता र क्षमता अभिवृद्धि गरी आवश्यकता अनुसार तत्कालै र गुणस्तरीय सेवाप्रवाहका लागि समन्वय र प्रेषण प्रणाली (Referral System) को विकास गर्ने,

१०.७.५. पारिवारिक र सामाजिक सहयोग सुनिश्चित गर्दै सम्मानजनक जीवनयापन गर्ने वातावरण तयार गर्न बालिकालाई जीवनोपयोगी सीप, आय आर्जन सम्बन्धी ज्ञानसीप र नि:शुल्क मनोसामाजिक विमर्श र कानूनी परामर्श सेवाको सुनिश्चितता गर्ने,

१०.७.६. बाल विवाह तथा लैङ्गिक हिंसाको जोखिममा रहेका बालिकाको पहिचान र अवस्थाको अनुगमन गरी उपयुक्त सेवाका लागि सिफारिस गर्ने,

१०.७.७. पालिकामा कार्यरत सरकारी निकाय तथा गैर सरकारी संस्थाहरूका कार्यक्रमहरूमा बाल विवाह विरूद्धका कार्यक्रमहरूलाई प्राथमिकताका साथ समावेश गर्ने व्यवस्थाको सुनिश्चितता गर्ने,

१०.७.८.बाल विवाह सम्बन्धी जानकारी अध्यावधिक राख्न व्यवस्थापन सूचना प्रणालीको स्थापना र सुदृढीकरण गर्ने,

१०.७.९. विवाह भैसकेका बालिकालाई आवश्यकतालाई सम्बोधन गर्ने गरी विशेष कार्यक्रमहरू लागु गर्ने र तथ्यगत प्रमाणहरू संकलन गरी सफल अभ्यासहरूको प्रर्वद्धन तथा विस्तार गर्ने,

१०.७.१०. वैवाहिक सम्बन्धलाई निरन्तरता दिन नचाहने बालिकाहरूको सम्मानजनक जीवनयापनको लागि पारिवारिक तथा सामाजिक वातावरणको सृजना गर्ने र आवश्यकता अनुसार कानूनी सेवा, मनोसामाजिक विमर्श, व्यावसायिक तालिम, आर्थिक सशक्तिकरणका अवसरहरू लगायत आवश्यक सहयोग र संरक्षणको सुनिश्चितता गर्ने ।

१०.७.११. घटना व्यवस्थापन प्रणालीलाई कार्यान्वयन गरी बालविवाहका घटनालाई व्यवस्थापन गर्ने ।

१०.८. कानून र नीतिको सुदृढीकरण र कार्यान्वयन

१०.८.१. पालिकाको बाल विवाह विरुद्ध कानून, नीति तथा कार्यक्रम तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्ने ।

१०.८.२. बाल विवाह सम्बन्धी कानून कार्यान्वयन गर्ने स्थानीय अधिकारी, न्यायिक र अर्धन्यायिक निकाय लगायत अन्य सरोकारवाला निकायहरूको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने ।

१०.८.३. अन्य न्यायिक/अर्धन्यायिक निकाय र सरोकारवाला पदाधिकारीहरूलाई बाल विवाह विरुद्धका न्यायिक कारवाहीलाई प्राथमिकतामा राख्न प्रोत्साहन गर्ने ।

१०.८.४. विवाहको कानूनी उमेर, सोको उल्लंघन गरेमा हुने सजाय तथा बाल विवाह विरुद्ध उपलव्ध हुने कानूनी संरक्षणको व्यवस्था सम्बन्धी जनचेतना जगाउन प्रचार प्रसार गर्ने ।

१०.८.५. बाल विवाह विरुद्ध कानूनी उपचार लिन चाहने बालबालिकाले सामना गर्नु परिरहेको कानूनी तथा सामाजिक कठिनाईहरू पहिचान गरी संरक्षणको उचित व्यवस्था गर्ने ।

१०.८.६. प्रदेश सरकार र स्थानीय तह तथा विकासका साझेदार संस्थाहरुको सहकार्य र समन्वयमा बाल विवाह अन्त्यका लागि स्रोतको पहिचान, विनियोजन र प्रभावकारी परिचालन गरि संस्थागत क्षमता अभिबृद्धि गर्ने ।

११. बाल विवाह अन्त्यका लागि सरोकारवाला पक्षहरु

११.१. संघीय सरकार

(क) संघीय सरकारले बाल विवाह विरुद्धका विद्यमान कानूनी प्रावधानहरू कार्यान्वयन गर्न स्रोतको सुनिश्चितता गर्ने ।

११.२. प्रदेश सरकार

(क) बाल विवाह अन्त्यको लागी आवश्यकता अनुसार नीति, नियम र निर्देशिका तयार गर्ने,

(ख) बाल विवाह मुक्त प्रदेश बनाउन सचेतना अभिबृद्धि तथा बाल विवाहको कसुरमा हुँने कानूनी कारवाही सम्वन्धी सचेतना कार्यक्रमलाई प्रभावकारी रूपमा स्थानीय तहमा लैजाने,

(ग) छात्रा शिक्षामा प्राथमिकता दिने,

(घ) बाल विवाह विरूद्ध कार्यक्रम सञ्चालन गर्न प्रदेशले आर्थिक तथा प्राविधिक सहयोग उपलव्ध गराउने,

(ङ) स्थानीय तहलाई बाल विवाह विरूद्ध बजेटको व्यवस्थापन गर्न प्रोत्साहन गर्ने र सचेतनामुलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्न सहजिकरण गर्ने,

(च) बाल विवाह अन्त्य गर्नका लागि स्थानीय तहले नेतृत्वदायि भूमिका खेल्नका लागि प्रतिवद्धता लिने दिने,

(छ) स्थानीय तहमा बाल विवाह अन्त्य सम्बन्धी नीति नियम बनाई कार्यान्वयनमा ल्याउन सघाउने,

११.३. राजापुर नगरपालिका

(क) स्थानीय तहमा बाल विवाह अन्त्य सम्बन्धी नीति नियम बनाई कार्यान्वयनमा ल्याउने,

(ख) बाल विवाह अन्त्य सम्बन्धी कार्यक्रमलाई प्राथमिकतामा राखि आवश्यक बजेटको व्यवस्था गर्ने,

(ग) किशोर किशोरीलाई जीवन उपयोगी सीप सम्बन्धी कार्यक्रम आयोजना गर्ने,

(घ) सबै जनप्रतिनिधि र सरोकारवालाहरूलाई बाल विवाह विरूद्ध लाग्न अनुरोध गर्ने,

(ङ) स्थानीय तहबाट सञ्चालन हुने विभिन्न सचेतनामूलक कार्यक्रममा बाल विवाहले पार्ने असरका बारेमा छलफल चलाउने,

(च) धार्मिक संस्थाहरूलाई बाल विवाह निषेधित क्षेत्र घोषण गर्ने,

(छ) सबै सरोकारवालाहरूलाई बाल विवाह विरूद्ध प्रतिवद्ध तुल्याउने।

११.४. अभिभावक

(क) आफ्ना बालबालिकालाई माया र सम्मानपूर्ण वातावरणमा हुर्काउने,

(ख) बालबालिकाको शिक्षामा पूर्ण रूपमा सहयोग गर्ने र उनीहरुलाई नैतिकवान हुन उत्प्रेरणा प्रदान गर्ने,

(ग) बाल विवाह विरुद्ध घर परिवारमा छलफल चलाउने साथै आफ्ना छोरा/छोरीको विवाह बीस वर्ष पारी गर्ने र अरूलाई पनि बीस बर्ष पुगीसकेपछि मात्र छोराछोरीको विवाह गर्न प्रेरित गर्ने।

११.५. बालबालिका, बालक्लव तथा बाल संजाल

(क) अभिभावकलाई बाल विवाह अन्त्य कार्यक्रममा सहभागिता गराउने ,

(ख) बाल विवाह तथा विरूद्ध सडक नाटक, र्याली, गोष्ठि, वक्तृत्वकला, बादविवाद जस्ता कार्यक्रम सञ्चालान गर्ने,

(ग) बालक्लव, सञ्जाल तथा साथीहरू बीच बाल विवाह अन्त्य सम्बन्धका छलफल चलाउने,

(घ) बालक्लव तथा संजालले विद्यालय तथा समूदायमा बाल विवाहले पार्ने नकारात्मक असर बारेमा जनचेतनामूलक अभियान चलाउने,

(ङ) बाल विवाह हुन लागेको थाह पाएमा सम्बन्धित निकायमा खवर गर्ने,

(च) आफू पनि बाल विवाह नगर्ने र अरूको पनि बाल विवाह हुन नदिने।

११.६. विभिन्न समूदायमा आधारित संस्थाहरू तथा गैर सरकारी संस्थाहरू

(क) बालक्लव तथा संजाल गठन गरि बाल विवाह अन्त्यका लागि अभियान चलाउनमा सहजीकरण गर्ने,

(ख) अभिभावक, परिवार र समूदायमा बाल विवाह अन्त्यका लागि सचेतनामूलक कार्यक्रमको आयोजना गर्ने,

(ग) बाल विवाह रोक्नको लागि स्थानीय तह र प्रहरीमा जानकारी गराउने र त्यस्तो अभियानमा सघाउने,

(घ) बाल विवाह गर्ने वा गराउनेलाई खबरदारी गर्न बाल विवाह न्यूनीकरण समिति गठन गर्ने,

(ङ) बालमैत्री शासन पद्दतिको स्थापना र प्रवर्द्धनका लागि बालमैत्री रणनीतिक कार्ययोजना बनाउन मद्दत गर्ने,

(च) बाल विवाह अन्त्यका लागि तीनै तहका सरकार तथा अन्य सरोकारवाला निकायसँगको सहकार्य, सहयोग र समन्वयमा कार्यक्रमहरु सञ्चालन गर्ने।

११.७. कर्मचारी/शिक्षक

(क) बाल विवाह विरूद्धका अतिरिक्त कार्यक्रम सञ्चालन गर्न प्रोत्साहन गर्ने र कार्यक्रममा सहयोग गर्ने,

(ख) बाल विवाहले बालबालिकामा पार्ने असरका बारेमा जानकारी गराउने,

(ग) बाल विवाहमा सरिक नहुने र अरूलाई पनि बाल विवाहमा सरिक नहुन अनुरोध गर्ने,

(च) बाल विवाह भएको जानकारी पाएमा कानूनी कारवाहीको दायरामा ल्याउन पहल गर्ने र सम्वन्धीत निकायमा सूचना दिने,

(च) जीवन उपयोगी सीप सम्वन्धी कक्षा सञ्चालन गर्ने।

११.८. नागरिक समाज

(क) बाल विवाहमा सहभागी नहुने र अरूलाई पनि सहभागी नहुन अनुरोध गर्ने,

(ख) समुदायमा बाल विवाह हुन नदिने,

(ग) बाल विवाह गराउने परिवारको सदस्यलाई संस्थागत सहभागीता नगराउने,

(घ) बाल विवाह हुन लागेमा नजिकैको प्रहरीलाई खबर गर्ने।

११.९. आमा समूह, बाल अधिकार समिति/ सञ्जाल

(क) घर परिवार, आमा समूहका प्रत्येक सदस्यलाई बाल विवाहले ल्याउने बेफाईदा बारेमा जानकारी दिदै चेतना अभिबृद्धि गर्ने,

(ख) बालमैत्री स्थानीय शासन र यसका सूचकका बारेमा चेतना अभिबृद्धि गर्ने,

(ग) परम्परादेखि आएका सामाजिक मूल्य र मान्यताका साथै संस्कारलाई प्रत्येक अभिभावक, आमा समूह, बाल सञ्जालहरूको सहकार्यमा विहेवारी २० वर्ष पारी भनी टोल टोलमा सचेतना कार्यक्रम गर्ने तथा मातृस्वास्थ्य र शिशुको स्वास्थ्य सम्वन्धी सचेतनामुलक कार्यक्रम गर्ने।

११.१०. धार्मिक प्रचारक, अगुवाहरू पुरोहित

(क) विवाहको विषयमा छलफल गर्न आउदा अभिभावकसँग विवाह गर्ने व्यक्तिको उमेर सोध्ने र बाल विवाह हो भने सो नगर्न अनुरोध गर्ने र नमानेमा स्थानीय तह, प्रहरी, विद्यालय तथा सरोकारवालाहरुलाई सूचना दिने,

(ख) बाल विवाह हुने कुनै पनि धार्मिक तथा सांस्कृतिक कार्यक्रममा आँफू सहभागी नहुने,

(ग) धार्मिक स्थललाई बाल विवाह मुक्त स्थान घोषणा गर्ने,

(घ) जमघट, प्रवचन तथा भेलाहरूमा बाल विवाह नगर्न, नगराउन सचेत बनाउने।

११.११. प्रहरी/प्रशासन

(क) बाल विवाह भएको जानकारी पाउनासाथ रोक्ने र कानूनी दायरामा ल्याउने,

(ख) सामुदायिक प्रहरी सेवा समूह गठन गरी जनचेतनामुलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने।

११.१२. युवा समूह/किशोर किशोरी समूह

(क) जीवन उपयोगी शिक्षाको छलफलमा सहभागी हुने ,

(ख) साथीहरूलाई पनि प्रोत्साहित गर्ने र छलफलमा सिकेका कुरा दौंतरी तथा परिवारसँग पुन छलफल गर्ने,

(ग) बाल विवाह आफू पनि नगर्ने र अरूलाई पनि नगर्न प्रोत्साहन गर्ने,

(घ) बाल विवाह अन्त्यका लागि क्रियाशिल रहने।

११.१३. विद्यालय, स्वास्थ्य संस्था तथा सेवा प्रदायक संस्थाहरू (जस्तै सहकारी, आमा समुह आदि)

(क) अतिरिक्त क्रियाकलापमा बाल विवाह नकारात्मक असर सम्वन्धी विषय समावेश गर्ने,

(ख) बाल विवाहको नकारात्मक असरका बारेमा सचेतना अभिबृद्धि गराउने खालका कार्यक्रम आयोजना गर्ने,

(ग) बाल विवाह हुन लागेको थाह पाएमा रोक्ने र नजिकैको प्रहरी कार्यालयमा खवर गर्ने।

११.१४. सञ्चार माध्यम

(क) बाल विवाह विरुद्ध समाचार लेख्ने र प्रचारप्रसारमा प्राथमिकता दिने,

(ख) सञ्चार माध्यमबाट बाल विवाह विरूद्ध सरकारी निकायसँग सहकार्य गरि प्रशारण गर्ने,

(ग) बाल विवाह सम्वन्धी कानूनी प्रावधान सम्वन्धमा अन्तर्वाता, लेख प्रकाशन गर्ने।

११.१५. राजनीतिक दल

(क) बाल विवाह गैरकानूनी हो भन्ने विषयमा कार्यकर्ता तथा सदस्यलाई प्रशिक्षित गर्ने,

(ख) केटा वा केटीको उमेर २० वर्ष पुगेपछिमात्र विवाह गर्न सल्लाह दिने,

(ग) बाल विवाह विरुद्ध हुने चेतनामूलक कार्यक्रममा भाग लिने र त्यस प्रति सार्वजनिक प्रतिवद्धता जनाउने,

(घ) बाल विवाह न्यूनीकरणका लागि बालबालिका सम्वन्धी ऐन, २०७५ र अन्य प्रचलित कानून कार्यान्वयनका लागि सहयोग गर्ने,

(ङ) चुनाबी घोषणापत्रमा बाल विवाह विरुद्ध पार्टीको स्पष्ट दृष्टीकोण समेट्ने ।

१२. बाल विवाह अन्त्य सम्बन्धी रणनीति कार्यान्वयनको संस्थागत व्यवस्था

यस बालविवाह अन्त्य सम्बन्धि रणनीति कार्यन्वयनका लागि पालिका स्तरमा २१ सदस्यीय समित र वडामा ७ सदस्यीय समिति गठन गरी परिचालन गरिने छ ।

१२.१.१ बाल विवाह अन्त्य सम्वन्धी कार्ययोजना कार्यान्वयनकालागि पालिका स्तरिय समिति

(१) राजापुर नगरपालिका उपप्रमुख – संयोजक
(२) वडा अध्यक्ष १० जना – सदस्य
(३) सामाजिक विकास समित संयोजक १ जना – सदस्य
(४) पालिकामा कार्यरत शिक्षकहरु मध्येबाट १ जना – सदस्य
(५) पालिकाको शिक्षा तथा स्वास्थ शाखा प्रमुख १/१ जना गरी २ जना – सदस्य
(६) प्रहरी कार्यालय प्रतिनिधी १ जना – सदस्य
(७)महिला बालबालिका शाखा प्रमुख १ जना – सदस्य
(८) पत्रकार १ जना – सदस्य
(९) बालक्लव संञ्जालबाट बालक र बालिका १/१ जना गरी २ जना – सदस्य
(१०)बालबालिकाका क्षेत्रमा पालिमाका कार्यरत गै.स.स. बाट १ जना – सदस्य
समितिले आफुहरु मध्येबाट १ जना सदस्य सचिव चयन गर्ने छ ।

१२.१.२ बाल विवाह अन्त्य सम्वन्धी कार्ययोजना वडा स्तरमा कार्यान्वयनका लागि वडा अध्यक्षको संयोजकत्वमा ७ सदस्यीय वडा समिति गठन गरिने छ । समितिका अन्य सदस्यहरु वडा समितिले चयन गर्ने छ ।

१२.२. बाल विवाह अन्त्य सम्बन्धी निर्देशक समितिको काम, कर्तव्य र अधिकारः

१२.२.१. बाल विवाह अन्त्य सम्बन्धी कार्ययोजना कार्यन्वयन समितिको काम कर्तव्य र अधिकार देहाय बमोजिम हुनेछ ।

(क) रणनीतिको आधारमा बाल विवाह अन्त्य सम्बन्धी पेश भई आएका कार्ययोजना आवश्यक संशोधन सहित पास गर्ने ।

(ख) कार्ययोजना अनुसार कार्यक्रम सञ्चालन गर्न कार्यक्रम कार्यान्वयन निकायलाई निर्देशन दिने।

(ग) रणनीति तथा कार्ययोजनामा रहेका बाल विवाह विरुद्धका कार्यक्रमहरुलाई सम्बन्धित निकायको वार्षिक कार्यक्रममा प्राथमिकताकासाथ समावेश गरी कार्यान्वयन गर्न आवश्यक समन्वय एवं पहल गर्ने ।

(घ) बालबिवाह अन्त्यका लागि सञ्चालित कार्यक्रमहरुको नियमित तथा आवश्यकतानुसार अनुगमन गर्ने र आवश्यक पाकिलालाई पृष्ठपोषण दिने ।

(ड.) कार्ययोजनामा भएका बाल विवाह विरुद्धका कार्यक्रमलाई स्थानीय तहसम्म सञ्चालन गरी यस विरुद्धमा जागरण ल्याउन आवश्यक सहजीकरण गर्ने।

१२.२.२ समितिको बैठक कम्तिमा ४ महिनामा एक पटक वस्नेछ ।

१२.२.३ समितिको वैठकमा आवश्यकतानुसार सम्बन्धित विज्ञ एवं संस्थाका प्रतिनिधिलाई आमन्त्रित गर्न सकिनेछ ।

१२.२.४ वैठक सम्बन्धी कार्यविधि समिति आफैले निर्धारण गरे वमोजिम हुनेछ ।

१३. स्रोत परिचालन

यस रणनीतिमा समावेश भएका कार्यदिशालाई कार्यान्वयन गर्न निम्नानुसारको स्रोत परिचालन गर्नेछ।

१३.१. रणनीति कार्यान्वयनका लागि राजापुर नगरपाकिकाले वार्षिक बजेटमानै आवश्यक बजेट विनियोजन गर्ने ।

१३.२. रणनीति कार्यान्वयनका लागि संध तथा प्रदेश सरकार संग समेत आवश्यक बजेट विनियोजनका लागि अनुरोध गर्ने।

१३.३. रणनीतिको विभिन्न सवाल तथा कार्यक्रममा केन्द्रीत रही आफ्नो कार्यक्षेत्रभित्र पर्ने क्रियाकलापहरू स्वयं सञ्चालन गर्न प्रेरित गर्ने गरी सरकारी कार्यालय एवम् स्थानीय तहलाई आवश्यक प्राविधिक तथा आर्थिक सहयोग प्रदान गर्ने र त्यसका लागि स्थानीय, राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय गैर सरकारी सामाजिक संस्थाहरूलाई सहकार्य गर्न प्रोत्साहन गरिनेछ।

१३.४. सरोकारवाला निकायहरूलाई बाल विवाह विरूद्ध लाग्न सहकार्यको उपयुक्त वातावरण सृजना गरी आवश्यकता बमोजिम स्रोत सहितको दोहोरो तथा बहुपक्षीय सहमती एवम् सम्झौता गरी कार्यक्रम गर्न प्रोत्साहन गरिनेछ।

१४. रणनीति कार्यान्वयनको जोखिम पक्ष

यस रणनीति कार्यान्वनका क्रममा आइपर्ने जोखिम व्यवस्थापनको लागि सरोकारवाला सबै पक्षहरुको मानवीय तथा वित्तीय श्रोतको पहिचान गरि क्षमता अभिवृद्धि गरिनेछ । यसका लागि राजापुर नगरपालिका र विकासका साझेदार संघसंस्थाहरु तथा अन्य सरोकारवाला संस्थाहरुलाई आवश्यक श्रोतको व्यवस्था मिलाई रणनीति कार्यान्वयनमा प्रभावकारीता ल्याइनेछ ।

१५. रणनीतिको प्रचार प्रसार र सुधार

बाल विवाह अन्त्य सम्बन्धी यस रणनीतिलाई पालिका परिषद्बाट पारित भए पश्चात व्यापक प्रचारप्रसार गर्नेछ । आवश्यकता अनुसार बालसंरक्षण सम्बन्धी विषयवस्तुमा ध्यान दिनको लागि स्थानीय तहलाई यस रणनीतिको कार्यान्वयनमा जोड दिइनेछ । यसका बारेमा जानकारी गराउनका लागि व्यापक प्रचारप्रसार गरिनेछ ।

बालबालिका सम्बन्धी कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने निकाय वा संस्थाहरूबीच कार्यगत क्षमता अभिबृद्धि गर्नको लागि स्थानीय तहको नेतृत्वदायी भूमिकामा सञ्जाल विकास गरिनेछ । यसका लागि विकासका साझेदारहरू बीच कार्यक्रमको प्रकृति अनुसार सहकार्य तथा समन्वयात्मक कार्यशैली अवलम्बन गरी थप सहयोग लिईनेछ । यस रणनीति कार्यान्वयनको प्रभावकारिता, उपयुक्तता र उपयोगिताको स्वतन्त्र रूपमा मूल्याङ्कन गरी २/२ वर्षमा पुनरावलोकन तथा सुधार गरिनेछ ।

राजापुर नगरपालिका
बाल विवाह अन्त्यको लागी रणनीतिक कार्य कार्ययोजना, २०७७

उद्देश्य : राजापुर नगरपालिकामा पाँच वर्ष भित्र बाल बिवाह अन्त्य गर्ने

निरोध (Prevention)

क्र.सं.	रणनीति	कार्यक्रम/क्रियाकलाप	प्रमुख जिम्मेवारी	सहयोगी निकाय/संस्था	समय सीमा	प्रगतिको सूचक	लागत अनुमान
१	**बालविवाहलाई प्रोत्साहन गर्ने सामाजिक/सांस्कृतिक एवं परम्परागत हानिकारक अभ्यासको पहिचान गरी तिनका विरूद्ध सचेतना**	१.१ बाल विवाहको अवस्था कारण र त्यसबाट पारिवारिक तथा स्थानीय सरकारको सामाजिक आर्थिक एवं स्वास्थ्य स्थितिमा पर्ने नकारात्मक असरहरु बारे अध्ययन विश्लेषण गर्ने ।	•	•		•	
		१.२ बाल बिवाह न्यूनीकरणको अवस्था बारे प्रत्येक तीन वर्षमा वडास्तमा अध्ययन अनुसन्धान गरी तथ्याङ्क अद्यावधिक राख्ने	•	•		•	
		१.३ अभिभावक, धार्मिक अगुवा, नागरिक समाज लगायतलाई बाल विवाहले पार्ने नकारात्मक असर सम्बन्धमा सचेतना अभियान सञ्चालनमा जोड	• .न.पा.	• गै.स.स.हरु • विकास साझेदारहरु	६ महिना	• बाल विवाहको अवस्था बारे अध्ययन प्रतिवेदन	अध्ययन अनुसन्धानका लागि रु. १० लाख, नपुग रकम विकास साझेदारहरुले सहयोग गर्ने

		दिने,					
		१.४ सामाजिक साँस्कृतिक एवं परम्परागत हानीकारक प्रथाका कारण बालिकाहरूलाई अध्ययन छोड्न बाध्य पार्ने अभ्यासहरू विरूद्ध जनचेतनामूलक अभियान सञ्चालन गर्ने,	• वडा कार्यालयहरु	• न.पा • गै.स.स.हरु • विकास साझेदारहरु	तेश्रो वर्ष	• बाल बिवाहको अवस्था बारे तथ्याङ्क	वडागत रुपमा रु १ लाख
		१.५ बाल विवाह, लैङ्गिक विभेद र पितृसत्तात्मक सोचहरूमा परिवर्तन ल्याउनका लागि यस विरूद्धमा सामाजिक सचेतना अभिवृद्धि गर्न धार्मिक संस्था, धर्मगुरूहरू, ज्योतिष, धामीझाँक्री लगायत सामाजिक अगुवाहरूको सक्रिय सहभागिता सुनिश्चित गर्ने।	•	•		•	
२	**बालिका र किशोरीको सशक्तीकरण**	२.१. अतिरिक्त क्रियाकलाप, किशोरी समुह, बालक्लब तथा सामाजिक गतिविधिका माध्यमबाट विवाहको कानूनी उमेर, बाल विवाहको नकारात्मक असरहरूबारे आमाबाबु र	• वडा कार्यालयहरु	• न.पा. • समुदायमा आधारित संस्था/समूहहरु • गै.स.स.हरु	३ महिना भित्र थालनी गरी निरन्तरता दिने	• प्रत्येक वडामा महिनामा १ पटक सचेतना कार्यक्रम	प्रति वडाहरु १ लाख

		परिवारका अन्य सदस्यहरूसँग छलफल गरी स्वनिर्णय गर्ने क्षमता र सीपको विकास गर्ने,					
		२.२. दौंतरी शिक्षा, अतिरिक्त क्रियाकलाप र बालक्लब तथा सञ्चार माध्यम मार्फत यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य लगायत लैङ्गिक समानता र अधिकारबारे सचेत गराई स्वास्थ्य, शिक्षा, आर्थिक र कानूनी सहयोगमा पहुँच बढाउने,	• राजापुर न.पा.	• राजनीतिक दलहरु • संचार क्षेत्र • पेशागत संघ संस्थाहरु • उ.वा.संघ • हो. संघ		• बाल विवाह विरुद्ध सबैको साझा प्रतिवद्धता दस्तावेज • "मेरो छोरी मेरो गर्व", "छोरी पढाउ छोरी बचाउ", "हाम्रो साझा अभियान, बाल विवाह मुक्त नेपालगञ्ज" जस्ता अभियानहरु व्यापक रुपमा सञ्चालन गर्ने बारे निर्णय र परिपत्र	वडागत रुपमा रु २ लाखका दरले गै.स.स. र विकास साझेदार लगायत सबै संघ संस्थाको साझेदारितामा कार्यक्रम संचालन गर्ने ।
		२.३. सरकारी, गैरसरकारी तथा निजी क्षेत्र बीच समन्वय गरी विवाहित र अविवाहित बालबालिका विशेष गरी विद्यालय बाहिर रहेका बालिका र उनीहरूको परिवारलाई आत्मनिर्भर बनाउन आवश्यक स्रोत र अवसरहरूको पहिचान गरी उनीहरूको पहुँच	• न.पा	• गै.स.स.हरु • विकास साझेदारहरु	६ महिना भित्र	• बाल विवाह निषेध सम्बन्धी कानूनी प्रावधानहरुको सूचना सामग्री	रु.३ लाख

		सुनिश्चित गर्ने,					
		२.४. बाल विवाह विरूद्ध सामुहिक पहलका लागि वालबालिका तथा किशोर किशोरीहरुका समूह निर्माण गर्न वा विद्यमान समूहमा आवद्ध भई अभियान सञ्चालन गर्न सक्षम बनाउने।	• न.पा	• स्वास्थ्य कार्यालय • गै.स.स.हरु • विकास साझेदारहरु	६ महिना भित्र	• बाल विवाहबाट पर्ने नकारात्मक आर्थिक सामाजिक प्रभाव बारे जानकारीमूलक लिफ्लेट, क्यालेण्डर, पोष्टर, पाम्प्लेट आदि	रु. ३ लाख
		२.५. जीवन उपयोगी शिक्षा कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने (प्रत्येक विद्यालय तथा समुदायमा)।	• न.पा	• गै.स.स.हरु • विकास साझेदारहरु	निरन्तर	• बाल विवाह विरुद्ध सबै वडामा स्थानीय भाषामा सिनेमा, भिडियो, सडक नाटकको प्रदर्शनी	रु. ३ लाख
३	**३. बाल विवाह विरुद्ध समुदायमा बहस चलाई चेतना अभिवृद्धिमा जोड**	३.१. भित्र बाल विवाह अन्त्य सम्बन्धी विभिन्न सचेतनामुलक कार्यक्रम आयोजना गर्ने,			निरन्तर	• विभिन्न धर्म सम्प्रदायका धर्मगुरुहरु सहभागी भएको प्रशिक्षण कार्यक्रम •	प्रत्येक वर्ष रु. २ लाख
		३.२. बाल विवाहले पार्ने नकारात्मक असर सम्वन्धी विभिन्न ब्रोसर, पम्प्लेट IEC Material प्रकाशन गर्ने,	•	•		•	
		३.३ पालिकामा भएका सञ्चारका विद्युतीय माध्यमबाट बाल विवाह विरुद्ध सूचना	•	•		•	

		सम्प्रेषण गर्ने,					
		३.४पालिकामा सञ्चालन हुने सबै कार्यक्रममा बाल विवाह अन्त्य सम्वन्धी विषयलाई समेत समेटेर अघि बढ्ने।	●	●		●	
		३.५. बाल विवाहबाट सृजित लैङ्गिक हिंसा र दाइजो प्रथाको विरूद्धमा पुरूष तथा बालकहरूमा कानूनी सचेतना अभिबृद्धि गर्ने।	●			●	
		४.१. स्थानीय तहको पाठ्यक्रममा बालिकाहरूका लागि बालिकामैत्री र गुणस्तरीय शिक्षामा जोड दिने,	न.पा	● गै.स.स. विकास साझेदारहरु	निरन्तर	● अन्य पालिकाबाट धर्मगुरु बोलाई असल अभ्यास बारे प्रवचन ● सम्वाद संख्या	रु. २ लाख
		४.२. विद्यालय बाहिरका, विवाहित र अविवाहित तथा अवसर विहीन बालिकाहरू र उनीहरूका परिवारलाई विभिन्न सुविधाहरू (माध्यमिक तहको शिक्षाको छात्रवृत्ति, निःशुल्क पुस्तक, पोशाक तथा अन्य सुविधा) प्रदान गर्दै उनीहरूलाई				प्रत्येक वर्ष बाल विवाह लगायतका हानीकारक परम्पराहरु हटाउन टोस योगदान पुऱ्याउन २-३ जना धर्मगुरुहरु सम्मानीत भएको हुने	

		विद्यालय जान र विद्यालय शिक्षालाई निरन्तरता दिन प्रोत्साहन गर्ने,					
		४.३. विद्यालय, बालक्लब, खेलकूद र विद्यालयको अतिरिक्त क्रियाकलापमा बालिकाहरूको समान सहभागिताको सुनिश्चतता गर्ने,	• विद्यालय परिवार	• न.पा • शिक्षा कार्यक्रम • गै.स.स. हरु • विकास साझेदार हरु	३ वर्ष	• खेलकुद लगायत विभिन्न अतिरिक्त क्रियाकलापमा छात्राहरुको सहभागिता संख्या • विद्यालयमा लैङ्गिक मैत्री पूर्वाधारहरुको विकास निर्माणको संख्या • विद्यालयमा महिला शिक्षक तथा छात्राहरुका लागि उपलब्ध सुविधाहरु • बाल मैत्री र लैङ्गिक मैत्री सूचकहरु लागू भई बाल मैत्री र लैङ्गिक मैत्री विद्यालयको रुपमा घोषणा भएका विद्यालयको संख्या • विद्यालय परिवारद्वारा संचालित विभिन्न अभियानको संख्या	प्रति विद्यालय रु. १-२ लाख
४	**बालिका र किशोरीहरूको लागि गुणस्तरीय शिक्षा सुनिश्चित गर्ने**	४.४. भविष्यमा जीवन वृत्तिका लागि आवश्यक पेशा र उद्यमशीलतासँग सम्बधित सूचना तथा जानकारीमा बालिकाहरूको पहुँच सुनिश्चित गर्ने,	• न.पा.	• शिक्षा कार्यालय • विद्यालय परिवार • गै.स.स. हरु • विकास साझेदार हरु	२ वर्ष	• विषय विज्ञहरुको परामर्शमा वातावरण, जनसंख्या र सामाजिक शिक्षा विषयका पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तकमा सुधार	पाठ्यक्रम पुनरावलोकन तथा परिमार्जन र विषय शिक्षकहरुको प्रशिक्षणका लागि रु १० लाख विकास साझेदारहरुले समेत सघाउने

		४.५ विद्यालयहरूमा बालिका मैत्री वातावरण र त्यसको प्रभावकारी व्यवस्थापन तथा जवाफदेहिता सुनिश्चित गर्न शिक्षक, कर्मचारी तथा व्यवस्थापन समितिका पदाधिकारीहरूलाई तालिम प्रदान गर्ने,	• शिक्षा शाखा • स्वास्थ्य शाखा	• न.पा. • गै.स.स.हरु • विकास साझेदारहरु	२ वर्ष निरन्तर	• तालिम प्राप्त शिक्षकहरुको संख्या	शिक्षा कार्यालय नियमित कार्यक्तम र बजेटमा समावेश गर्ने
		५.१ विद्यालयमा शिक्षिकाहरूको संख्या बढाउने तथा विद्यालयको व्यवस्थापन समितिमा महिलाको अर्थपूर्ण सहभागिता सुनिश्चित गर्ने,	• विद्यालय परिवार	• वडा कार्यालय • शिक्षा शाखा		• सम्वाद संख्या	प्रति विद्यालय प्रति वर्ष रु १ लाख
			• वडा कार्यालय.	• गै.स.स.हरु विकास साझेदारहरु	निरन्तर ३ महिना	• सहयोग प्राप्त गर्ने छात्राहरुको संख्या	प्रति विद्यालय प्रति वर्ष रु १ लाख गै.स.स. र विकास साझेदारहरुले सघाउने
			• वडा कार्यालय • विद्यालय परिवार	• गै.स.स.हरु • विकास साझेदारहरु		• अनुगमन टोली गठन • बैठक र निर्णय	प्रोत्साहन स्वरुप प्रति विद्यालय प्रत्येक वर्ष रु ५० हजार
			• वडा कार्यालय	• न.पा. • गै.स.स.हरु • विकास	६ महिना	• सबै वडाहरुमा गठन भएको किशोर किशोरीहरुको	प्रति समूह प्रत्येक वर्ष रु ५० हजार

				साझेदारहरु		समूह र संख्या	
५	पारिवारिक संरक्षण कार्यक्रम सघन रुपमा सञ्चालन गर्ने ।	५.२ विद्यालय बाहिर रहेका बालबालिकाहरुलाई समुदायमा आधारित बाल क्लब, युवा क्लबमा आवद्ध गराई बाल विवाह विरुद्ध विभिन्न अभियानहरुमा सरीक गराउने	• न.पा	• वडा कार्यालय • किशोरकिशोरी समूह • गै.स.स.हरु • विकास साझेदारहरु	निरन्तर	• बाल क्लब, युवा क्लबमा आवद्ध भएका बालबालिकाको संख्या	प्रति समूह प्रत्येक वर्ष रु १ लाख
		५.३ वडाहरुमा गै.स.स.हरुलाई परिचालन गरी किशोर किशोरी समूहलाई लैङ्गिक समानता, बाल अधिकार, जीवन उपयोगी शिक्षा, दौंतरी शिक्षा र सीपमूलक शिक्षा प्रदान गर्ने				• किशोर किशोरी समूह लैङ्गिक समानता, बाल संरक्षण, जीवन उपयोगी शिक्षा र सीपमूलक शिक्षाबाट दिक्षित भई बाल विवाह घटेको हुने	
		५.४ बाल बिवाह नियन्त्रणका लागि सहयोगी हुने सूचनाहरुमा अधिकारवाला वर्गको सूचनाको हक सुनिश्चित गर्न उदाहरणीय कार्य गर्ने (role model) किशोरकिशोरीलाई भूमिका दिई सरोकारवाला संस्थाहरुको क्षमता विकास गर्ने र वडा स्तरमा सूचना संयन्त्र स्थापना गर्ने ।			१ वर्ष	• प्रशिक्षण कार्यक्रमहरुको सख्या • वडा स्तरको सूचना संयन्त्र • सुचनाको हक प्रयोग भएको प्रतिवेदन	प्रति संयन्त्र रु १ लाख

		६.१ बाल बिवाह विरुद्ध सबै वडामा अभिभावकीय शिक्षा (Parenting Education) संचालन गर्ने	वडा कार्यालय	• उ.म.न.पा • गै.स.स.हरु विकास साझेदारहरु	निरन्तर	• अभिभावकीय शिक्षा प्रापत अभिमावकहरको संख्या	प्रत्येक वडामा प्रत्येक वर्ष रु २ लाख
६	बाल बिवाहलाई निरुत्साहित पार्न नगरपालिकाबाट निर्मित सबै प्रकारका कानून, नितीगत दस्तावेजहरु र योजना कार्यक्रमहरुमा लैङ्गिक समानता र महिला सशक्तिकरणलाई अनिवार्य शर्त (non-negotiable) का रुपमा मूलप्रवाहीकरण गर्ने गरी न्यूनतम मापदण्डको निर्माण गर्ने ।	६.२ बाल विवाह नगर्ने शर्तमा विपन्न परिवारका बालिकाहरुका लागि १२ कक्षा सम्म निशुल्क शिक्षा प्रदान गर्ने व्यवस्था मिलाउने	• शिक्षा कार्यालय • विद्यालय परिवार	• उ.म.न.पा • वडा कार्यालय • गै.स.स.हरु • विकास साझेदारहरु	• निरन्तर	• लाभान्वीत बाबिालकाहरुको संख्या	शिक्षा कार्यालय र विद्यालयले नियमित कार्यक्रममा समावेश गर्ने
		६.३ बाल बिवाहलाई निरुत्साहित गर्न विशेष पारिवार संरक्षण नीति वनाई लागू गर्ने	• न.पा	• गै.स.स.हरु • विकास साझेदारहरु	• १ वर्ष	• पारिवार संरक्षण नीति	रु ३ लाख
		६.४ बाल बिवाहको लागि जोखिम परिवार तथा वडाहरुमा महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविकाहरु, सामाजिक परिचालकहरु र परामर्शदाताहरु परिचालन गरी सल्लाह र परामर्श दिने	• न.पा • न.पा • न.पा	• स्वास्थ्य कार्यालय • गै.स.स.हरु • विकास साझेदारहरु	• निरन्तर	• भेटघाट गरिएको परिवार संख्या	प्रत्येक वर्ष रु १ लाख स्वास्थ्य कार्यालयले समेत सहयोग पुऱ्याउने

सहकार्य तथा समन्वय

- लैङ्गिक हिंसाबाट प्रभावित तथा सेवा नपुगेको व्यक्ति तथा समुदायहरु विशेषगरी महिला, बालबालिका, आर्थिक तथा सामाजिक रुपले पछाडि पारिएका समुदाय, अपांगता भएका व्यक्तिहरु, विस्थापित, जनजाति, दलितका साथै लैङ्गिक अन्पसंख्यक र सिमान्तकृत समुदायहरु माथि भैरहेका हिंसा न्यूनिकरण गर्न स्थानिय स्तरमा रहेका विभिन्न समुदायसँग समन्वय गर्ने ।

- यस नगरपालिका भित्र आर्थिक अवस्था कमजोर भएका समुदायहरु विशेष गरी महिलाहरुको आर्थिक अवस्थाको सुधारको सम्भावित अवसर तथा पहुँच वृद्धि गर्नको लागि स्थानिय तथा राष्ट्रिय स्तरमा कार्यरत विभिन्न सरकारी तथा गैर सरकारी संघसंस्थाहरुसँग सहकार्य तथा समन्वय गर्ने ।

५.१.६ अनुगमन तथा मुल्यांकन

- लैङ्गिक हिंसा रोकथाम तथा नियन्त्रण सम्बन्धी संचालिन सम्पूर्ण कार्यक्रमहरुको समय समयमा अनुगमन तथा त्यसको प्रभावको मुल्यांकन गर्ने ।

- स्थानिय स्तरमा कार्यरत विभिन्न सरोकारवाल संघ संस्थाहरुको प्रतिनिधित्वमा लैङ्गिक हिंसा रोकथाम तथा नियन्त्रणको अनुगमन तथा मुल्याकंन संयन्त्रको स्थापना गर्ने ।

- हिंसा प्रभावितहरु प्रति हुनु पर्ने सामाजिक तथा पारिवारिक संरक्षण सम्बन्धी घरदैलो अनुगमन निर्देशिका तयार गरी प्रभावकारी रुपमा लागु गर्न वडागत रुपमा कर्मचारीको व्यवस्था गर्ने ।

- उत्पादित वस्तुहरुको विक्रि वितरणका साथै बजार व्यवस्थापन र मुल्यका सम्बन्धमा समय समयमा अनुगमन गर्ने ।

- स्थानिय स्तरमा कार्यरत विभिन्न सरोकारवाल संघ संस्थाहरुको प्रतिनिधित्वमा लैङ्गिक हिंसा रोकथाम तथा नियन्त्रणको अनुगमन तथा मुल्याकंन संयन्त्रको स्थापना गर्ने ।

- हिंसा प्रभावितहरु प्रति हुनु पर्ने सामाजिक तथा पारिवारिक संरक्षणको घरदैलो अनुगमन तथा मुल्यांकन गरी सुधार्नु पर्ने पक्ष सुधार गर्दै लाने ।

आज्ञाले

____

प्रमुख प्रशासकिय अधिकृत